

Med veteraner som veivisere:

Mennesker i to mannsaldre

Tekst og foto:
Kjartan Rødland
Tidligere redaktør i
Bergens Tidende

Vårløsningene var der. De varme, fruktbare sommerdagene også. Men ofte kom den bitende vinterkulden. Og så var det høststormene, der sterke krefter rev i grunnmurene og ville nesten ikke ende ta. De femti årene som er gått siden første nummer av «Hjertebladet» lå på bordet, de over 50 årene siden Samordningsrådet var en realitet – de 55 år siden sosialminister Aaslaug Aasland, Heddy Astrup og Ragnhild Schibbye satt sammen og lovet hverandre at nå skulle åndssvakeomsorgen bygges ut – «så det holder».

I dag sitter to av dem som brukte hele sitt liv på å realisere de tre pionerkvinnenes drømmer sammen – Ingrid Lycke Ellingsen og Gunnar Brekke for å ta et tilbakeblikk. De har med seg Tormod Mjaaseth, en som etter hvert kan kalle seg veteran, men som her er arvtakeren, en av dem som ikke bare forvalter drømmen fra den gangen, men også sin egen tids: De stolte 7 artiklene fra Jerusalem-erklæringen fra 1968. «De psykisk utviklingshemmede har de samme elementære rettigheter som andre samfunnsborgere i samme land og på samme alder – fremfor alt: De psykisk utviklingshemmede har rett til respekt».

De tre skal ikke skrive historien om hvordan åndssvakepleien i Norge (i den grad den overhodet fantes) ble til omsorgen for psykisk utviklingshemmede. Den oppgaven er det andre som har tatt på seg. De skal ikke skrive *om* historien heller, selv om de med alderens rett kunne ha gode forutsetninger for å gjøre det. De gamle sannhetene er ofte mer slitesterke enn de nye sannhetene, skapt i et overopphetet ønske om å vinne politisk popularitet.

De gjør det ingen andre er i stand til. De kan fortelle om sine egne opplevelser fra tiår til tiår, om tankene de gjorde seg.

Høststormene minnes de. Den største har et prosaisk navn: «Lossius 2» i 1985. Det var ingen vanlig høststorm, det var en

Fra skapelsen til oppveksten

Da den ene av dem ble født, hadde det veldrevne Emma Hjorths hjem 76 ansatte til å ha omsorgen for 350 mennesker. De ansatte hadde altså en time hver pr. pasient – i døgnet. Bare noen få hundre av landets over 11 000 åndssvake var under omsorg i det hele tatt, de aller fleste var det de pårørende som måtte ta seg av. De to andre var voksne på den tiden, men alle tre har det felles at de ikke bare har vært vitner til mer enn 50 års reformer i det som nå heter omsorgen for psykisk utviklingshemmede, de har vært sentrale deltakere. De har vært – slik den amerikanske utenriksminister Dean Acheson skrev i tittelen på sin selvbiografi: Til stede ved skapelsen!

TORMOD MJAASETH står fortsatt midt oppe i arbeidet, som generalsekretær i Samordningsrådet (råd for samordning av humanitært og yrkesmessig arbeid for psykisk utviklingshemmede, som den fullstendige tittelen lyder, en tittel som selvfølgelig få kjenner og ingen bruker!). Tormod Mjaaseth er diakon av utdanning, og har ledet Samordningsrådet (SOR) siden 1984, først i deltids stilling, senere på full dag, og siden 1995 som generalsekretær. I følge folk som har greie på det, har han samlet alle gjøremål i en stilling, som forretningsfører, sekretær og organisator i alle utvalg, prosjekt og arbeidsgrupper. Han har i hele perioden vært drivkraften i Samordningsrådets virksomhet, og får en glimrende attest: «Han har en utrolig arbeidskapasitet og er utrettelig på jakt etter nye oppgaver. Han blir trøtt iblant, men aldri sur – en fantastisk type, ideell som generalsekretær. På toppen av det hele er han aktiv i Solgårdens styre».

GUNNAR BREKKE, nå bosatt i Arna i Bergen, er på vei mot de første 80 år. Det er over 50 år siden han første gang tok fatt på arbeidet for og blant de psykisk utviklingshemmede, hans yrkeskarriere startet i 1953, og i hele 30 år var han leder for en institusjon som i mangt lå helt i teten i utprøvingen av nye metoder i omsorgen – hans drivkraft har vært å ivareta de psykisk utviklingshemmedes interesser, og han var en naturlig leder da planleggingen og gjennomføringen av HVPU-reformen tok til på Vestlandet. I 1971 tok han på seg ledervervet i Samordningsrådet, han representerte den gangen bestyrerforeningen i HVPU-institusjonene, det vervet hadde han helt fram til 1983. Tidsskriftet «Rapport» (tidligere «Hjertebladet») redigerte han fra 1994 til 1997, han leder kurs- og informasjonsutvalget fra 1967 til 1972, og styret for forskningsfondene 1987–1995. Han er minst like aktiv som pensjonist som han var i sitt yrkesaktive liv.

INGRID LYCKE ELLINGSEN: Det var en lykke for Norge da den Gøteborgfødte legen Ingrid Lycke Ellingsen i 1968 bestemte seg for et nytt liv og en ny karriere i Norge. Da hadde hun studert medisin i Tyskland og Sverige, og fikk sin lisensiatgrad i medisin ved Universitetet i Gøteborg i 1967. Spesialist i psykiatri ble hun i 1975. En del av legetjenesten hadde hun ved Haukeland sykehus (nå universitetssykehus) i Bergen, og i årene 1974 og 1975 var hun amanuensis ved psykiatrisk institutt ved Universitetet i Bergen. Noen år senere var hun Statens overlege i psykiatri, deretter underdirektør i Helsedirektoratet, selvfølgelig med spesielt ansvar for omsorgen for psykisk utviklingshemmede. Viktigst har likevel hennes arbeid som områdelege og fylkespsykiater i hjemfylket Buskerud vært. Da hun i fjor fikk Karl Evangs pris, påpekte priskomiteens leder ikke bare hennes innsats for samfunnets svakeste og hennes arbeid i Europarådets torturkomite, men også: «Lycke Ellingsen kan stå som representant for flere i hennes generasjon som ikke legger inn årene, men arbeider i det stille for utsatte grupper».

Knappt noen i landet har bedre forutsetninger enn disse tre til å gi et perspektivrikt overblikk over det mektige som har hendt siden sosialminister Aaslaug Aasland sammen med Ragnhild Schibbye og Hedda Astrup i 1950 bestemte seg for at nå skulle omsorgen for de åndssvake utvikles, oppbygges og utformes «så det holder» til dagens integrering av alle mennesker i samme samfunn – uansett forutsetningene ved fødselen. At de har klare meninger både om fortid og nåtid, er så visst ikke noe minus!

orkan, der alt gammelt ble forkastet og alt skulle bli nytt. På noen få år skulle de siste restene av den gamle omsorgen være borte, noe helt nytt og ukjent bygget opp. Hadde 40 års møysommelig arbeid vært forgyves? Var pionerens verk noe som hørte hjemme på historiens skraphaug? Enda verre: Hadde omsorgen vært direkte skadelig, ødeleggende? Eller kunne man håpe på at det som skjedde, var et nytt skritt inn i en ny tid, der det verdifulle ble bevart, bare det som hørte fortiden til ble borte?

Nå vandrer vi gjennom de drøye femti årene, de to menneskealdrene som forandret alt. Med veteranene som veivisere.

De tusener som ikke fantes

Da diktatoren i Romania falt ved juletider i 1989, ble verden oppmerksom på noe allherskeren i Bucuresti aldri hadde innrømmet: At landet hadde tusener av psykisk utviklingshemmede. Selve deres eksistens var fornektet, et sosialistisk mønsterland hadde ingen slike problemer. Like lite som dagens Nord-Korea har det. Forholdene var selvfølgelig helt annerledes da Norge tok fatt på gjenreisningen i 1945, men realiteten noe av det samme. De psykisk utviklingshemmede var usynlige. Her og der rundt på bygdene der privatpleien fra storbyene var mest utbredt, kunne en høre om gårder som hadde «åtte tullinger», eller «seks gærninger og to vettuge». Den nære familie visste om det, men snakket ikke.

Noen få steder i landet hadde idealister opprettet hjem og skoler for åndssvake, men det talte lite. Noen få hundre plasser for en gruppe som talte 12 860 mennesker. 8000 – 9000 av dem hadde behov for institusjonsplass. Men de aller fleste ble fortsatt tatt hånd om i hjemmet, og de som var under offentlig omsorg, ble plassert i privatpleie, under psykiatrien, men helst under fattigvesenet.

INGRID LYCKE ELLINGSEN: «Fødes det så mange flere åndssvake i dag?» spurte fylkesordføreren i Buskerud meg. Han var en velviljens mann, og undringen var ekte. Men de psykisk utviklingshemmede var ikke blitt flere. Selv i dag, med en befolkning 50 prosent høyere enn ved frigjøringen, regner vi tallet til rundt 16 000. Det er bare at også denne gruppen medmenneskler er blitt *synlige*, og ikke bare barna, de voksne og de eldre også. Da jeg kom til Norge etter min medisinske utdanning i Gøteborg, var mye allerede forandret, «den tause perioden» var over. For så vidt var fylkesordføreren spørsmål et godt tegn, vi var for alvor kommet i gang.

GUNNAR BREKKE: Det er selvfølgelig lett å skylde på fordommer, holdninger og uvitenhet, mange ønsket sikkert ikke å bli minnet om den oppgaven vi hadde forsømt. Men det hadde ikke så rent lite med noe så prosaisk å gjøre som ressurser og økonomi. De midlene man hadde til rådighet i denne omsorgen var forsvinnende små, det ser man på dagpenger og kurpenge-satser og ikke minst på bemanningsnormene i omsorgen. En bemanningstime pr. døgn var mer unntaket enn regelen – et positivt unntak, ofte var det langt mindre! Følgen ble at den nærmeste familien i de fleste tilfeller var alene om å gi omsorg, og at selv de store byene ikke hadde noe bedre enn privatpleie, gjerne langt ute på landet. Det er en klar sammenheng mellom holdningen til et spørsmål, kunnskap – og dermed forskning – og ressurser for å skape noe bedre.

Kvinnene som bestemte seg

I 1945 stod Norge med enorme oppgaver å løse, og med ressurser som nesten ikke fantes. Krigens ødeleggelser skulle bøtes, mange års forsømmelser skulle tas igjen. Det eneste man hadde var *viljen*, ikke bare til å komme bort fra krigens og

nødens skygge, men også å skape det samfunn folk hadde drømt om i de mørke årene, et varmt og romslig samfunn som omfattet alle.

Tre kvinner: sosialminister Aaslaug Aasland, Heddy Astrup, Ragnhild Schibbye, lovet hverandre at de skulle skape en omsorg for de åndssvake «som holdt». De visste vel ikke hvordan de skulle greie det, og hvor de skulle hente midlene fra. Men de hadde bestemt seg, det var det viktigste.

GUNNAR BREKKE: Sett i ettertid er det nesten utrolig å se hvordan hele samfunnet ble omformet og forbedret i tider da ressursene var mikroskopiske i forhold til hva vi i dag har til rådighet. Trykkesystemet, både for barn, eldre, syke og omsorgstrengende var med på å forandre samfunnet på noen få år, og åndssvakeomsorgen ble ett av disse krafttakene. Jeg tror en viktig forklaring var at det lyktes å få i stand et så godt og bredt samarbeid mellom det offentlige og de frivillige organisasjonene. Det er all grunn til å nevne både Aaslaug Aasland som sosialminister, og hennes etterfølger Rakel Seweriin, som for øvrig hadde en god støtte-spiller i sin mann Alf, som var lege og ble en av de viktige skikkelsene i åndssvakeomsorgen. Men på privat side var det ingen tvil om at Heddy Astrup og Ragnhild Schibbye stod for en enestående innsats. Med tanke på debattene som kom senere, er det viktig å slå fast at det ikke fantes motsetninger mellom de frivillige og det offentlige, det var et samarbeid som gjerne kan beskrives som «nasjonal dugnad».

INGRID LYCKE ELLINGSEN: Det har vel vært en tendens til å dele politikken i to, de «kvinnelige» områdene og «mannens» områder. Men i denne tiden finner vi menn og kvinner side om side, menn som statens første konsulent i åndssvakesaker, lege Ole Bull Munch, Alf Seweriin og statens overlege i psykiatri, Chr. Lohne Knudsen,

Ingrid Lycke Ellingsen

de som ville «løfte vår åndssvakeomsorg opp fra å være vårt sosialmedisinsk mørkeste kapittel til et nivå som er en kulturnasjon verdig».

Pene damer på veldedighetsball?

I noen år var det et slagord at også omsorgen for de psykisk utviklingshemmede skulle heves opp fra «veldedighet» til å bli et offentlig ansvar. Ordet «veldedighet» ble et skjellsord, man så for seg pene overklassedamer på ball, det lille som ble av overskudd skulle gå til stakkars åndssvake barn, eller til fattige fiskere som ble berget fra havari fordi Redningsselskapets skøyter kom dem til unnsetning – belønningen for nådeskiltingene var å bli sett sammen med kongelige damer. Men var dette en sann beskrivelse av den frivillige innsatsen, eller var den et vrengebilde?

Det var en mobilisering av hele folket, den såkalte Hjemmefrontinnsamlingen i 1955 var et vakkert eksempel på det. Veteranene fra motstandskampen, sammen med alle store organisasjoner i samfunnet markerte 10 års jubileet for frigjøringen med en innsats for de åndssvake.

2 millioner kroner ble samlet inn og fordelt på regionene rundt i landet – beløpet kan ganges med 15 om man vil ha det i dagens kroneverdi.

INGRID LYCKE ELLINGSEN: Vi veteranene i dag kom inn i arbeidet etter veldedighetsballenes tid. De eksisterte nok, men de frivillige organisasjonene stod for det folkelige presset som både forandret folks holdninger og de politiske prioriteringer. Ragnhild Schibbye tilhørte nok de klassiske Røde Kors-damene, men først og fremst var hun en utrettelig og iherdig forkjemper for de svakes sak, akkurat som Heddy Astrup var. Til tider var det en ensom kamp de førte, for det var så mye annet som også opptok menneskene. Men Ragnhild Schibbye var typisk for mange. Hun kjente problemene på første hånd, hun hadde en utviklingshemmet datter som fikk omsorg i Danmark, så fru Schibbys innsats var også solidaritet med andre. Det er fristende å sammenligne med en annen som også har betydd umåtelig mye i arbeidet, skuespilleren Wenche Foss. Hun kjente også problemet på kroppen, og det gjorde henne til en uhyre verdifull støttespiller i arbeidet.

GUNNAR BREKKE: Og så var bildet så mye mer variert. La oss se på Bergen. Der fikk åndssvakesaken sitt første støttelag, skapt og ledet av brannmester Brynjulf Bertelsen. Laget fikk raskt 1000 medlemmer, og det var mennesker som ikke minst følte seg knyttet til arbeiderbevegelsen. Bertelsen skapte et støttetiltak som snart fikk avleggere rundt i hele landet. Det var så visst ikke veldedighet og snobberi, Bertelsens innsats sprang ut fra det som var et bærende ideal ikke minst i politisk og faglig arbeiderbevegelse. De humanitære organisasjonene fikk hjelp både av fagforeninger og lokale politiske miljøer, det ble en folkebevegelse. Men det var ingen som snakket om noen motsetning mellom det offent-

lige og det frivillige – da SOR kom i gang, fant vi Røde Kors, Nasjonalforeningen, NKS, Norsk Folkehjelp, Diakonforbundet, husmorforbundet og bondekvinnelaget blant medlemmene. Det var et tverrsnitt av det norske folk!

TORMOD MJAASETH: Jeg synes de velmenende pene fruene fortjener et vakkert ettermåle. Resultatene taler for seg. I en kort periode i 1950-årene fikk vi en tilvekst på 300 plasser i nye og gode institusjoner, nesten like mange som alle de plassene vi hadde ved frigjøringen. De frivillige organisasjonene var med alle steder, Grimebakken, Bakkebø, Nærlandsheimen. Selvfølgelig var det bare en begynnelse. Men vi var i gang!

Kunnskap er grunnlag

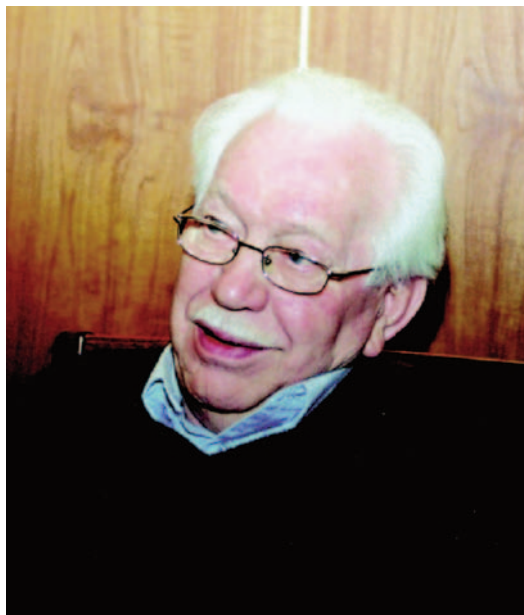
Å gjøre noe er viktig. Å gjøre det *riktig* kan være enda viktigere. Da arbeidet med å gi Norge en omsorg for psykisk utviklingshemmede som var «en kulturnasjon verdig», var det ikke bare ressurser i økonomi, bygninger og dyktige medarbeidere som skulle til. Kunnskap var det grunnleggende. Erfaring var det en del som hadde, men forskning omkring temaet var mangelvare, i Norge og internasjonalt. På mange områder var faktisk problemet at mange feiloppfatninger rådde grunnen, det fikk man erfare i den første etterkrigstiden, da mange av datidens autoriteter hadde skråsikre meninger om ting de visste lite om, for eksempel den åndelige utrustningen for tusenvis av «krigsbarn». Mange år senere måtte landets statsminister be disse barna om offentlig unnskyldning for urett de hadde møtt, ofte av ren uvitenhet. Derfor ble forskning en av de sentrale oppgavene for det nydannede Samordningsrådet.

INGRID LYCKE ELLINGSEN: Da jeg begynte å lese medisin, var det lite man visste om det som knyttet seg til psykisk utviklingshemmede. En

viss forskning var det å bygge på, for eksempel om Downs syndrom, men det var åpenbart at svært mye mark var upløyd. Enda alvorligere var det at forskning i disse emnene hadde meget lav status i fagmiljøene. Da jeg ble ansatt som områdeoverlege for psykisk utviklingshemmede, var det faktisk en del venner som ble forarget og ikke ville ha med meg å gjøre – tenk å kaste bort sine evner på noe slikt, jeg ville jo ødelegge min karriere! Men heldigvis var det noen som våget å være pionerer, Chr. Lohne Knudsen var en av dem, Margarethe Wiig en annen. Ikke all påvirkning fra den politiske debatten var like nyttig i dette arbeidet, for eksempel benektelsen av den medisinske siden ved psykisk utviklingshemning, det ble liksom «vedtatt» at den ikke fantes. Men den er der, det er nødvendig å forske også i multihandikap. For meg ble oppgaven som områdeoverlege både utfordrende og givende, fordi den omfattet behandlingsfunksjonen, planleggingsfunksjonen og tilsynsfunksjonen. GUNNAR BREKKE: Jeg fikk jo gleden av å arbeide også med forskningsdelen av Samordningsrådets virksomhet, og jeg har også bekymret meg over tendensen til å se ensidig på de oppgavene vi stod overfor, for eksempel at omsorgen nesten utelukkende skulle dreie seg om de pedagogiske sidene. Det er nødvendig å se hele mennesket, det inkluderer selvfølgelig også det medisinske. I dag kan vi i hvert fall slå fast at vi har nådd langt i å øke innsikten og forståelsen, og at vi dermed kan gi enkeltmennesket en helt annen hjelp enn tidligere.

Helsedirektoratet – en kraftkilde

Det er umulig å bevege seg i felter som gjelder medisinsk omsorg og et moderne helsevesen uten å støte på navnet Karl Evang. Han greidde å samle om seg et kraftfelt av kunnskapsrike og engasjerte medarbeidere, som kom til å prege sin samtid langt utover det man i dag forbinder

Gunnar Brekke

med «byråkrater» og eksperter. Mye hang selvfølgelig sammen med personligheten Karl Evang og hans evne til å skape seg nettverker både politisk og faglig, men de enkelte fagfolkene omkring ham ga sitt selvstendige bidrag – fordi Karl Evang ga dem ryggdekning også når det blåste opp til storm.

INGRID LYCKE ELLINGSEN: Jeg kom til Helsedirektoratet etter at Karl Evang hadde takket for seg som pensjonist og gitt seg nordover til ny pionerinnsats, som professor i sosialmedisin ved det nye Universitetet i Tromsø. Men selv om helsedirektøren i min tid het Torbjørn Mork, hang innflytelsen fra Karl Evang i veggene fremdeles. Ikke minst for oss som skulle ha ansvaret for fagfelter der mangt nytt kom til, var det et inspirerende miljø.

TORMOD MJAASETH: Det kunne ikke være lett å være Karl Evangs etterfølger, i hvert fall måtte man ikke være redd for å være ute en

vinternatt. Når noe gikk galt i helsevesenet, eller det ble strid og debatt, var det Morks skalp de var ute etter!

GUNNAR BREKKE: Det er viktig å forstå den spesielle atmosfæren som hersket i årene etter krigen. Helseinspektoratet var et fagmiljø, men politikerne – særlig sosialkomiteen i Stortinget – hadde en grunnfestet tillit til Karl Evang og dermed også til hans medarbeidere. Dermed fikk Helseinspektoratet spillerom langt inne på det politiske feltet. Kom du rundt i landet, kunne du merke at folk der var mer opptatt av Helseinspektoratet enn av politikerne. Dessverre endte den tiden, politikerne ville ha makten selv.

TORMOD MJAASETH: Det viktige i tiden var konsentrasjon av innsatsen, mobilisering for en stor og viktig sak. Når man på kort tid greide å øke institusjonskapasiteten fra 1100 til 7000 plasser, sier det mye om hvor viktig det er å bestemme seg for en stor sak og holde fast på prioriteringen.

Brytningstid og utvikling

1950-årene var preget av et krafttak for å sikre et tilbud for flest mulig – helst alle – som hadde behov for et behandlingstilbud. 1960-årene ble en brytningstid, der innholdet var det viktige. Ved utgangen av 1960-årene hadde vi over 7000 mennesker under omsorg, halvparten i de 15 sentralinstitusjonene, 1624 i mindre institusjoner, noen i de 34 daginstitusjonene, og dessuten 500 i familie- og privatpleie. Målene i stortingsmeldingen fra 1952 var langt på vei nådd.

Innhold og kvalitet ble nøkkelord, helseinspektøren konkretiserte hva det betydde: Miljøbehandling, spesialpedagogikk, sosial trening, psykoterapi, arbeidsvirksomhet, attføring, logopedi og fysioterapi. Omsorgen skulle følge med velferdsstaten slik den utviklet seg.

GUNNAR BREKKE: I dag er det vel mange tenker tilbake på disse årene – særlig mot slutten av 1960-årene – som en til dels utrivelig tid preget av debatt og motsetninger, med sterke politiske overtoner. Men i all hovedsak ble 1960-årene en flott periode, da det skjedde mer enn vi noen gang hadde forestilt oss. Dette var HVPU-systemets storhetstid, med konsentrasjon omkring institusjoner som ga tilbud til 400–500 mennesker, og som kunne støtte og inspirere et stort nett av mindre institusjoner. De var i stand til å knytte til seg verdifulle fagmennesker på en lang rekke områder, de kunne utvikle nye behandlingsformer, de var moderne og velutstyrt, og de hadde et sikkert økonomisk grunnlag.

Men motsetningene var der også. Da prinsippet om likt utdanningstilbud for alle slo igjennom, med 100 prosent refusjon for alle utgifter til grunnskolen, kom det plutselig inn hundrevis med pedagoger, som hadde sin bakgrunn og sin kultur. Tenk deg lærere med sine undervisningstimer og sin arbeidsordning, side om side med personale som var vant til å gå sine vakter, med fri tredjehver helg. Heldigvis hadde vi fått orden på noe av det viktigste, utdanning av vernepleiere, kjernegruppene i slike institusjoner. Men nå hadde vi fått profesjonene inn i miljøet, og det måtte naturligvis skape spenninger – og det var før vi fikk føling med den politiske og ideologiske debatten som preget hele samfunnet i den tiden.

TORMOD MJAASETH. I SOR var arbeidet med forskningsfondene kommet i gang, og i den helt nye situasjonen omsorgen var kommet inn i, ble dette arbeidet viktigere enn noen gang. Omsorgen hadde så mange faglige aspekter at det var nødvendig å vinne forståelse av hvordan så mange separate målsettinger skulle samles i ett felles formål.

Tormod Mjaaseth

Kjendisene, media – en ny slagmark?

«Virke sådan i det stille», slik diakonissene synger om, var kanskje en del av omsorgskulturen. Men i en årrekke fremover var dette med stillheten det som minst av alt preget debatten. Viktige enkeltpersoner meldte seg på arenaen, først og fremst spissformuleringenes mester, Arne Skouen, som kunne forsterke sitt budskap både med kjendisenes inntog og mediens makt over menneskene. Men organisasjonene kom for alvor med, ikke bare støtteorganisasjonene som tradisjonelt hadde hatt sin plass, men også organisasjonene innenfra, særlig Norsk Forbund for Psykisk Utviklingshemmede. I tillegg kom de politiske organisasjonene, den nye sosialistiske venstrebevegelsen, men også de tradisjonelle partiene.

INGRID LYCKE ELLINGSEN: Den nye sykehusloven hadde klart plassert ansvaret for omsorgen til de enkelte fylkene, og når vi dessuten hadde

de store sentralinstitusjonene, var det lett å finne målet for kritikken. Den var preget av avsløringer av kritikkverdige enkelttilfeller, noe som gjorde det lett for velmenende mennesker å bli engasjert. Det var kjente personer som fremførte kritikken i meget klare ordelag. Gjennomslagskraften ble stor. Mediens rolle ble særdeles viktig i den formidlerposisjonen som mediene var. Også der var det enkeltpersoner som preget hvordan sakene ble behandlet, og det ga stor variasjon. Jeg husker at det i blant kunne være umulig å snakke med aviser hvis det ikke dreide seg om sensasjoner. Positive ting var man ikke interessert i å høre om. Også medlemmennesker kan bli sterkt engasjert, og når du får kombinasjonen av engasjerte personer og enkeltsaker som det var lett å ta stilling til, ble det tilsvarende vanskelig å vinne gehør for det sakene virkelig gjaldt: Om systemet var riktig og godt. Naturligvis smittet holdningene også over på andre, for eksempel politikere.

TORMOD MJAASETH: Det var stadig flere faggrupper som trengtes i institusjonene, for eksempel fysisk fostring, og mange følte seg tiltrukket av oppgavene, «her skjedde det noe». Konflikter oppstod lett. En institusjon sendte 130 beboere på et hotell i Valdres for noen dager – en del av dem var selvfølgelig utagerende. Dermed var konflikten i forhold til andre gjester øyeblikkelig til stede. Unge mennesker fra den sosialistiske venstresiden fulgte parolene om å søke seg ut til folket, først var det industrien, så ble det helsesektoren. Det var mennesker med sterk overbevisning, og det var ikke lett for medarbeidere med annen bakgrunn – vi som kom fra Diakonhjemmet ble sett på med dypeste mistro.

GUNNAR BREKKE: Vi hadde greidd å få organisert en virkelig fagutdanning for denne omsorgen, vi fikk vernepleierutdannelsen. Men i de store institusjonene fikk de omkring seg kolleger med helt annen utdanningsbakgrunn, eller ingen utdanning i det hele tatt, behovet for arbeidskraft var så stor at det var nødvendig med mange ufaglærte. Vi hadde perioder da bemanningen økte med 1000 stillinger, og da sier det seg selv at det ikke var lett å skape et helhetlig, harmonisk miljø. Når også sterke pressgrupper rettet skytset mot hele systemet og krevde HVPU-systemet helt avskaffet, slik NFPU gjorde, da var det skapt en uholdbar situasjon

HVPU-reformen: Nedbygging hals over hode

De tjue årene fra 1960-tallet til midt på 1980-tallet hadde gitt en rivende og positiv utvikling. Ansvarsforholdene var klarlagt gjennom den nye sykehusloven, ressurstilgangen var bedre enn noen gang, og styringen var sterk: Etter sykehusloven hadde fylkene ansvar for planlegging og utbygging av institusjonene, og «hyrdebrevet» til

fylkesmennene om både struktur – mindre institusjoner, små avdelinger – og større vekt på kvalitet og innhold. Tyspisk var det at i årene 1970–75 ble det bygget 311 plasser, men netto tilvekst var bare 26, resten gikk med til å erstatte gamle og foreldede avdelinger. Det første Lossius-utvalget slo fast at målet for den enkelte skulle være optimal selvrealisering og integrering i en sosial sammenheng som ikke var diskriminerende. Behovet for plasser var anslått til 11 000, hvorav 4000 skulle være nye, 1000 erstatningsplasser for overbelegg og saneringsmodne avdelinger.

INGRID LYCKE ELLINGSEN: Alt i alt var det selvfølgelig mange positive ting som skjedde. De fleste av oss var overbeviste om at det trengtes forandringer, og at tiden var moden. Ikke minst forskningen som ble gjort utover på 1990-tallet, da reformen ble gjennomført, viste at mennesker med psykisk utviklingshemning kunne dra nytte av mange forskjellige tilbud som man tidligere ikke hadde vært klar over. Mange hadde stor nytte av å flytte ut i egne leiligheter eller i små bofellesskap. Reformen ble jo på mange måter en boligreform, og den store utfordringen var å fylle den med et vel tilrettelagt innhold, og ikke minst å ha nok fagfolk til å få det hele til å fungere ute i kommunene. Men her er det spesielt viktig at det fortsatt må arbeides på en strukturert og målrettet måte i tiden fremover. En reform er ingen sluttstrek, en virkelig reform er en utvikling som tar vare på det positive som er skapt og føres videre etter som det kommer erfaring og ny kunnskap.

GUNNAR BREKKE: Ideologikampen gikk mot et klimaks, og slagordet var at all privat veldedighet skulle ut, ansvaret skulle i sin helhet ligge hos det offentlige. Dette var en tid preget av de sterke personligheter, Arne Skouen med sin

aksjon, «Rettferd for de handikappede», og innad i NFPU. Myndighetene følte seg presset til å nedsette enda et offentlig utvalg, det som fikk navnet «Lossius 2» og som kom med sin innstilling i 1985. Sammensetningen av utvalget ga visse anelser, men det var neppe noen som hadde trodd at utvalget skulle bli presset til så drastiske konklusjoner som faktisk ble tilfelle, og som i grunnen var enkel: Alt gammelt skulle bort, alt skulle bli nytt. Ansvarsreformen førte til at kommunene skulle overta helt, med boliger, undervisning, helsetjenester, arbeid. Regjeringen og Stortinget fulgte opp de viktigste punktene fra innstillingen, og nå kom hastverket: Kommunen fikk to år på seg til å planlegge reformen, og gjennomføringen fikk en ramme på fem år, hvor fremdriften hele tiden skulle måles.

Naturligvis kommer man av og til inn i en oppbruddsfase, da samfunnsutviklingen gjør det nødvendig med nye løsninger. Men her kom man helt skjevt ut, det vil nok de fleste være enige om i ettertid. Økonomien hadde man ingen bekymring for, til å begynne med trodde man at det ville greie seg med at kommunene fikk overta det som fylkene og HVPU-institusjonene til nå hadde hatt. Det viste seg at det ikke en gang var i nærheten av virkeligheten, det var helt andre ressurser man snakket om når et helt system skal skrotes og et helt nytt bygges opp. Tidsfaktoren var helt urealistisk, ingen kommuner var i stand til nå målene innenfor de frister som var satt. Menneskene tenkte man heller ikke på – ikke at svært mange mennesker i alle aldre plutselig skulle flyttes fra de eneste omgivelser de kjente,

til kommuner og bydeler som de aldri hadde vært i, og som var en fremmed verden for dem. Da reformen stort sett var gjennomført ut på 1990-tallet, måtte man konstatere at to helt sentrale oppgaver i HVPU-systemet var nesten glemt: Utdanning og arbeid. Menneskene skulle integreres i det vanlige skoleverket, og de vernede arbeidsplassene ble erstattet av SVO-bedriftene som til alt overmål plutselig skulle oppfylle bedriftsøkonomiske krav.

TORMOD MJAASETH: Egentlig viste det seg at en ideologisk reform måtte bli to reformer – først ansvarsreformen med kommuner og bydeler som de viktigste aktører, og så en reform av reformen slik at den passet menneskene, og ikke bare teoriene. 212 institusjoner skulle fraflyttes, 5567 personer flyttes til egne boliger i hjemkommunene, 16 000 hadde krav på tiltak og tjenester tilrettelagt av kommunene. Det er det tunge arbeidet, og det ble med ansvarsreformen som med så mange andre reformer i samfunnet, den politiske interesse er brennhet når reformen skal gjennomføres, og tilsvarende lunken når den fasen er over, og det politiske søkelyset skifter til neste reform i en helt annen sektor. Vi må i det minste glede oss over at reformen nå er såpass reformert at det er skapt noe som det kan bygges videre på. Systemet er der, det skal vi bygge på i lang tid framover, så nå kan og må vi konsentrere oss om dem systemet skal tjene, de enkelte menneskene. Først da kan vi realisere de stolte ordene fra Jerusalem-erklæringen i 1968!